

FUZÛLÎ'DE MELÂMET KAVRAMI Fuzûlî's Opinion For Condemnation

Dr. Bahir SELÇUK

Malatya Fen Lisesi Türk Dili ve
Edebiyatı Öğretmeni, MALATYA
bahirselcuk@gmail.com

ÖZET

Melâmet, hem tekke ve tasavvuf şairlerince, hem de divan şairlerince kullanılmış olan tasavvufî bir kavramdır. Tasavvufî düşünceden şiirlerine derinlik ve zenginlik katmak amacıyla faydalanmış olan divan şairi Fuzûlî, melâmet kavramına da bu amaçla yer vermiştir.

Bu çalışmada; Fuzûlî'nin Türkçe divanı taranarak, melâmetin dile getirildiği beyitler tespit edilmiştir. Şairin melâmeti, aşk yolunda ilerleyen âşığın davranışlarına, tutumuna gösterilen toplumsal bir tepki ve dışlama, âşıklık göstergesi, övünç vesilesi şeklinde ele aldığı görülmüştür. Melâmetle ilgili bir girişten sonra Fuzûlî'nin melâmet kavramına bakışı, âşık-melâmet, melâmet-toplum bağlamında örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Türkçe Divan, tasavvuf, aşk, âşık, melâmet, toplum

ABSTRACT

Condemnation is a sufi (related to Islamic mysticism) concept which was been used by both divan poets and sufi mystic poets. Divan poet Fuzûlî, having benefited from sufi ideas with the aim of putting depth and richness into his poems, dealt with the condemnation concept for this aim, too.

In this work, scanning Fuzûlî's Turkish divan, couplets (beyits) in which condemnation thought was mentioned, have been determined. It has been seen that the poet deals with the condemnation in he form of a social reaction and rejection shown to the lover's behaviour and attitude, a sign of being in love, a reason of honour. After an introduction regarding condemnation, it was tried to explain the idea of condemnation with examples in the context of lover-condemnation, condemnation-society.

Key Words: Fuzûlî, Turkish Divan, tasavvuf (Islamic mysticism), love, lover, condemnation (melâmet), society

GİRİŞ

Tasavvuf düşüncesine göre, İlahî bir cevheri bünyesinde barındıran insanın bu cevheri temsil edebilmesi, bir anlamda ayna görevi üstlenebilmesi için kendisine sonradan giydirilen bir elbise hükmündeki tenden ve bedenî arzularından uzak durması, nefsinin dizginlenmesi gerekmektedir. Kul ile Allah arasındaki sınırsız zaman ve mekân boyutuna rağmen, irtibatı temin eden en güçlü ve dinamik bağ olarak kabul edilen aşk da, ancak kesretten arınmış bir gönülden tecelli edebilir. Dünyaya bir çilehane gözüyle bakan mutasavvıflar; insan-ı kâmil olmak için kibir ve riya ile mücadele, gururu kırma, gönlü temiz tutma ve kötülüğü emreden en büyük düşman olan nefsi terbiye (tezkiye) etme/öldürme amacıyla çeşitli yöntemler kullanırlar. Kulun mâsivâdan ümidini ve beklentisini keserek tamamen Allah'a yönelmesini amaçlayan melâmet de bu yöntemlerden biridir.

Mütercim Âsım; levm, “azl (kınamak), itab ve serzeniş manasındadır ki Türkî’de kınamak tabir olunur.” der. (M. Asım, 1305:487) Lev m kelimesinden türetilen mimli mastarlar olan melâm ve melâmet, sözlükte “kınamak, ayıplamak, azarlamak, serzenişte bulunmak, korkmak, rüsvaylık” anlamlarına; melâm(et)î ise kınanmaya konu olan anlamına gelmektedir. (Bolat, 2003:15) Tasavvuf literatüründe bir terim, bir makam ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanım alanı bulunan (Azamat, 2004:24) ve Fütüvvet, Kalenderîlik, Kübrevîlik, Mevlevîlik, Bayramîlik, Halvetîlik gibi büyük akım ve tarikatlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan bir tasavvufî eğilim olan Melamîlik, hemen bütün tarikatlarda dervişin, kendisini halkın gözünde kötü tanıtmaması, herkesin beğenme ve saygısı yerine hor görmesini isteyişi, (Pala, 1995:328,329; Bolat, 2003:255) bir bakıma tasavvufta önemli bir yere sahip olan “ölmeden evvel ölünüz” düsturunu yansıtmaktadır.

Melâmet kelimesinin kökü olan levm’den türeyen kelimeler, Kur’an-ı Kerim’de çeşitli ayetlerde geçmektedir. (İbrâhim 14/22, İsrâ 17/29,39; Sâffât 37/142, Zâriyât 51/40, Kalem 68/30, Meâric 70/30) Fakat mutasavvıflar, kelimenin terim anlamını “el-Mâide 5/54, el-Kıyâme 75/2” ayetlerine dayandırmaktadırlar. Mâide suresinde geçen “Onlar, kınayanın kınamasından korkmazlar.” ifadesinin, melâmet düşüncesini vurguladığına, “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.” ifadesinin, melâmet-muhabbet arasındaki ilişkiye işaret ettiğine inanan sufiler, yine aynı ayette geçen cihad kelimesini de Allah’ın kendisini kınayan nefsi yemin ederek övdüğü ayetle (Kıyâme 75/2) birlikte düşünüp nefisle cihad anlamında yorumlamışlardır. Bu düşünceden hareketle melâmet, “Allah tarafından sevilme, Allah’ı sevmek, onun yolunda nefisle mücâhade etmek ve bu mücâhade sırasında kendisini kınayanların kınamasından korkmamak” şeklinde bir terim anlamı kazanmış, (Azamat, 2004:24) kelimenin literal anlamı korunarak “iddia sahibi olmama, riyâdan sakınma, şöhretten uzak durma, nefsi itham ederek onun ayıpları ile meşgul olma, amelleri görmeme, şeklinde ifade edilmiş ve bu hareket, anılan anlamları kasten “Melâmetîlik” veya kurucusu Hamdûn Kassâr’a nispetle “Kassârîlik” şeklinde isimlendirilmiştir. “Abdulazîz Mecdi Tolun Efendi, melâmî sözünün, Seyyid Muhammed Nûrul’l-Arabî’nin mahlası olduğunu söyler.” (Cebecioğlu, 2005:424) Melâmetiyye ile doğrudan ilgili tek kaynak, Ebû Abdurrahman Sülemî’nin Risâletü’l-Melâmetiyye adlı eseridir. (Bolat, 2003:16,169)

Melâmet ehli, kendilerini zahitlikle, irfanla, iyilikle göstermeyi de bir kayıt, hatta bir kendini beğenmiş ve beğendirme çabasına düşüş bildiklerinden kendilerini herkesten aşağı görmek ve göstermek, yapılan hayrı, iyilikleri gizlemek; kötülükleri, işledikleri günahları ve şerleri ise gizlemeye uğraşmamak düşüncesini şiar edinmişlerdi. (Gölpınarlı, 1985:111,112; Bolat, 2003:15) Melâmetîliğin öncülerinden Abdullah bin Münâzil'in dilenmesi, Bâyezîd-i Bistâmî'nin Ramazan ayında (seferî olma ruhsatını kullanarak) etrafına toplanan kalabalığın karşısında ekmek yemesi, Yusuf bin Hüseyin'in Kur'an okunurken ağlamayıp şiir okunurken ağlaması (Bolat, 2003:112,149,154) şan ve şöhret korkusu ile riyadan kaçınmayı benimseyen Melâmetîlerde görülen hallerden sadece birkaçıdır.

Nefsi kınama ve aşağılama amacı ile, halkın eleştirilerine maruz kalarak onlardan bağımsız hale gelip kendilerini bütünüyle Allah'a adanmış inancı ile hukuken hoş karşılanmayan veya hukuku ihlal eden eylemlere yönelme; Melâmetîliğin yozlaşmasına, marjinal olarak değerlendirilmesine, İslam öncesi veya İslam dışı kültürlerle dayandırılmasına, farklı anlamlandırılmasına yol açmıştır. (Bolat, 2003:167,168, 232)

Mutasavvıflar, tasavvufî düşüncelerini anlatmak için şiiri bir araç olarak kullandıkları gibi; mutasavvıf olmayan şairler de düşüncelerine derinlik katmak, zengin bir çağrışım oluşturmak için tasavvufun sembol ve terimlerinden faydalanmıştır. Mutasavvıf şairlerce; Hakk'a giden yolda, Hak uğruna karşılaşılan her engeli hiçe sayma, övünme, kınayanlara meydan okuma şeklinde dile getirilen melâmet, toplumun akıl ve mantık ölçülerini önemsememe, maddî ve dünyevî bağlardan azade olma, endişe duymama gibi özelliklerinden dolayı delilik ya da sultanlıkla ilişkilendirilmiştir.

Cezbeli ve taşkın görüşlerinden dolayı on iki dervişi ile idam edilen İsmâil Maşûkî (ö.945/1539), (Gölpınarlı, 1997:227; Bolat, 2003:326) bir şiirinde,

Terk edip nâm u nişânı giy melâmet hırkasın
Bu melâmet hırkasında nice sultân gizlidir

diyerek şan şöhreti terk etmenin ve fakirliğin alâmeti olan melâmet hırkasını giymenin, asil sultanlık olduğunu vurgulamıştır. Kul Nesîmî,

Ben melâmet hırkasını kendi giydim eğnime
Âr u nâmus şişesini taşa çaldım kime ne (Gölpınarlı, 1997:227)

dörtlüğü ile başlayan bestelenmiş meşhur şiirinde, toplumun çok değer verdiği ar ve namusu bile, bir şişe gibi taşa çalacak kadar melâmet yoluna girdiğini, kararlılığını, kınamalara aldırmadığını açıkça belirtmiştir.

İbrahim Gülşenî (Konur, 2000: 202-203), Eşrefoğlu Rûmî (Eşrefoğlu Divanı, ? :130), Yusuf-ı Sîne-çâk (Gölpınarlı: 1983,495), Mevlevî Seyyid Halil Ağa (Gölpınarlı: 1992, 173-174), Lamiî Çelebi (Tatçı, 1998:177), Hayretî (Bolat, 2003:385) gibi şairler de melâmet fikrini benimsediklerini çeşitli şiirlerinde dile getirmişlerdir.

A. Fuzûlî'de Melâmet

Aşk, Fuzûlî'nin şiirlerinin odak noktasıdır. Şair, aşkın büyüklüğü ile Ferhâd'a, Mecnûn'a meydan okur; aşkı uğruna düştüğü melâmetle övünür.

İster beşerî kaynaklı, ister İlahî kaynaklı olsun, Fuzûlî'deki bu aşk tasavvuf düşüncesine göre, dolaylı da olsa, Allah'a yöneliktir. Çünkü mutasavvıflar, "Esasen ortada Allah'ın güzelliği ve ona duyulan sevgiden başka bir şey olmadığından Allah'tan başkasını sevmek mümkün değildir." derler. (Okuyucu, 2004:283) Bu yüzden bu aşkın verdiği ıstırap ve âşığın uğradığı melâmet de Allah içindir.

Tasavvufun bir bakıma özünü oluşturan aşkı, kendi tabiatıyla da örtüştüğü için daha çok ıstırap yönüyle yansıtan Fuzûlî, bunda gayet başarılı olmuş ve kudretli dehası ile güçlü bir lirizmi yakalamıştır. Şairin; şairlik kudretine rağmen yeterli ilgiyi görememesi, ilmine uygun makam ve mevki'e gelememesi, bulunduğu yerden ayrılmak istemesine rağmen bunu başaramaması... gibi sebepler bu lirizmi besleyen güçlü kaynaklar olmuş, şair bunları tasavvufun mecazlarıyla yoğurarak şiirlerine sermaye yapmıştır. (İpekten, 1996:32; Mazıoğlu, 1997:15-18, 31) Zaten Fuzûlî'nin şiirlerinde aşk eksenli unsurlar olan "aşkın acılarına tahammül etmek, elem çekmek, halkın ayıplamasına (melâmet), başkalarının (ağyâr) cefasına katlanmak, sabır, alçakgönüllülük, bütün bunlar tasavvufun da dayandığı esaslardır." (Mazıoğlu, 1997:31)

Herhangi bir tarikate bağlı olmayan, aynı şekilde Melâmîlikle de ilgisi bulunmayan Fuzûlî; elbette ki bir sanatçı olarak melâmet kavramını, aşk duygusunu ve âşığın davranışlarını yansıtabilmek için bir araç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda Fuzûlî melâmeti, sevgiliye giden yolda harap ve bitap düşmüş, üstü başı dağınık, gözü yaşlı, benzi sararmış, feryat figan eden çilgin âşığın, bu garip hallerinden dolayı halk tarafından taşlanması, kınanması, aşağılanması şeklinde şiirine yansıtmıştır. Şair, "Baskalarının cevri ve cefasını çekmeyi, halkın ayıplamasına katlanmayı, âşıklığın tabî bir cilvesi" (Mazıoğlu, 1997:27) saydığı için, aşktan ve aşkın verdiği elemelerden memnuniyet duymuş ve çoğu zaman bununla iftihar etmiştir.

Fuzûlî'nin tasavvufî bir kavram olan melâmete bakış açısını, Türkçe divanındaki (Akyüz vd.,:1990) gazellerde geçen "melâmet, ta'n/ta'n etmek, ayb etmek, rüsvâ" kelimelerinin geçtiği beyitlerin tasnifinden hareketle, melâmet kavramı ile ilgili benzetme ve ilgileri, âşığın melâmete sebep olan hallerini, melâmete uğrayan âşığın psikolojisini tasavvufî aşk bağlamında izah etmeye çalışacağız.

B. Melâmet Kavramı İle İlgili Benzetmeler

Fuzûlî; duygu, düşünce ve hayallerini ifade edebilmek için dilin imkânlarından en üst seviyede yararlanmış; tasavvufî aşkı ve bu aşkla ilgili değişik durumları, mecaz ve sembollerle işleyerek şiirlerine bir derinlik ve coşku katmıştır. Aynı şekilde şair, tasavvufî bir terim olan melâmet kavramını, değişik kavramlarla bağdaştırarak güçlü ve zengin çağrışımlar oluşturmuştur. Benzetme ilgisinden hareketle kurulan bu bağdaştırmaların geçtiği beyitler, ileriki bölümlerde açıklanacağı için burada sadece bu ilginin kurulduğu dizeleri vermeye yetineceğiz.

Şair, melâmetin âşık üzerindeki tesirini ve âşığın melâmete âdeta hedef tahtası olduğunu çağrıştırmak için "seng/taş, hadeng/ok, hançer" nesnelere benzetilen unsur olarak kullanmıştır.

Taşın çarpması, hançerin kesmesi, okun delmesi ile, silahsız bir masum konumundaki âşğın bedeninin her kınamayla nasıl yara aldığı, eziyet çektiği, bedenen zayıfladığı okuyanın/dinleyenin zihninde canlandırılmaya çalışılmakta, âşğın düştüğü durum canlı bir tablo halinde gözler önüne serilmektedir.

seng/taş, (Eyminem *seng-i melâmetten* kim alıp çevremi G.11/2a, Gam değil cismimde ger *seng-i melâmet* zahmı var G.14/3a, Aşk tâ *seng-i melâmetten* hisâr etmez bana G.16/6a, Yanımda cem' olan *seng-i melâmet* Bîsütün'umdur G.87/6b, Sınmadan *seng-i melâmetten* per ü bâlin senin, G.168/6b, Ucaldın kabrim ey bî-derdler *seng-i melâmetten* G.219/1a, Bes ki etrâfıma cem' oldu *melâmet taşı* G.275/6a, *Seng-i melâmet* ile çekin çevreme hisâr G.301/5a)

hadeng/ok (Kâr-ger düşmez *hadeng-i ta'ne-i düşmen* bana G.11/1a, Fuzûlî vermedi *ta'n okları* göz yaşına teskîn G.90/7a, *Ta'n okun* atma kim hatarı çok nişânedir G.99/1a)

hançer (Sitem taşı *melâmet hançeri* bî-dâd şemşîri G.212/7a)

Şair, âşğın melâmeti üzerine çektiğini, her an melâmete maruz kaldığını **kuş** (Başım üzre *melâmet kuşları* için âşyân etmiş G.133/2b), aşkın sıkıntılarla dolu olduğunu, âşğın dertlerle yoğrulduğunu **ber** (Ben nihâl-i gül-şen-i derdim *melâmettir berim* G.208/7b), melâmete uğrayan âşğın acısını **od** (*Melâmet oduma* yandın Fuzûlî çık bu âlemden G.251/6a), âşğın sıkıntılarla ve melâmetle yücelmesini ifade için de **gevher** (Ey Fuzûlî ben *melâmet gevheriniñ genciyim* G.229/7a) göstergelerini kullanmıştır.

Âşık, bütün kınamalara rağmen, aşkını yaşamak zorundadır. Bütün benliği aşk tarafından kuşatılan âşğın bu ağır yükü taşıdığı ve yaşadığı çevrenin genişliği, uğrayacağı kınamaların da fazla olacağı anlamına gelir. Bu durumu yansıtmak için şair, **bâzâr** (Çıkma ey dîvâne *bâzâr-i melâmetten* deyü G.263/5b), **mülk** (Ben tek musahhar etmedi *mülk-i melâmeti* G.301/3b), göstergelerine başvurmuştur.

Melâmet kavramıyla ilgili olarak yukarıda değindiğimiz benzetmelerin yanında şair, melâmete uğrayan âşğı ifade etmek için de: “dîvâne (G.263/5), nihâl-i gülşen-i derd (G.208/7), melâmet mülkünün sultânı (G.49/7), leşker-i sultân-ı irfân (G.123/1), şahne-i bâzâr-ı sevdâ (G.14/3), bâzâr-ı cünûn rûsvâları (G.113/7)” benzetmelerini kullanmıştır.

C. Âşğın Melâmete Sebep Olan Hâlleri

Toplum içerisinde yaşayan her bireyin toplumsal kurallara, ahlakî normlara uyma zorunluluğu vardır. Kurallara uymayanlar, uyumsuzluk gösterenler kınanmaya, dışlanmaya maruz kalırlar. Âşğın toplum tarafından hoş karşılanmayan, ayıplanan bir durum olan aşka düşme, aşktan dolayı hâl ve hareketlerindeki aşırılıklar, kural tanımazlık, farklı şekillerde kınamalara neden olur. Aşk ile müşk, gizlenemez; bu yüzden âşık, derdini içine gömmeye de çalışsa, tenhalara da çekilse aşk sırrını saklayamaz. Şair, Leylâ vü Mecnûn'da aşkın gizlenmezliğini ve âşğın ruh halini şöyle ifade eder.

Aşk olduğu yerde mahfî olmaz

Aşk içre olan karâr bulmaz LM. 607 (Doğan, 2000)

Âşık, belirtilerinden hareketle, tabipten evvel kendi derdini teşhis etmiştir: “Aşk”. Aşk derdinin alâmetleri olan “şiddetli âh, sararmış beniz, kanlı gözyaşı” aynı zamanda melâmetin de sebepleridir.

Tabîbâ kılmışım teşhîs derd-i aşktır derdim
Alâmet âh-ı serd ü rûy-ı zerd ü eşk-i âlimdir G.101/5

Aşığın iradesini elinden alan, İlahî bir yazgı gibi duran aşkı yansıtan bu durumların önüne geçmesi de, kendi elinde değildir. Aynı zamanda âşığın göze hitap eden “sararmış beniz, kanlı gözyaşı” özelliklerinin yanında, kulağa hitap eden unsurlar olan “âh çekme, inleme ve feryat etme” de kınanma sebebi olmaktadır. Böylece âşık âdeta, hem görünümüyle hem de sesiyle toplumun huzurunu bozmuş görünmektedir.

Fuzûlî'ni reh-i aşkında eşk ü âh eder rüsvâ
Belâdır her kimin bir yolda gammâz olsa yoldaşı G.275/3

Aşk derdini yansıtmak için sıkça kullanılan kanlı gözyaşı kavramı, bir bakıma aşkın en üst derecesini ifade ettiği gibi, tasavvuf düşüncesinde kanlı gözyaşı âşığın benliğinden soyutlanmakta olduğunun da sembolüdür. Dışarıdan bakıldığında sebepsiz gibi görünen, maddî âlemdeki herhangi bir sebebe bağlanamayan çok ağlama, âşığın rüsvâlığına ve ardından kınanmasına yol açmaktadır. Zaten ağlama, hâli açığa vurduğu ve ağlayanın içini rahatlatıp zevk verdiği gerekçesiyle Melâmetilerce hoş görülmez. (Bolat, 2003:191)

Dostlar kan yaş döküp kıldı beni rüsvâ-yi halk
Veh ki düşmen çıktı âhir dide-i pür-hûn bana G.13/4

Âşığın çok ağlaması melâmeti de beraberinde getirir. Ağlayan âşığın halkı başına toplaması, gözyaşı sellerinin topraktan sürüklediği çer çöple kuşlara yuva yapması şeklinde tablolaştırılmıştır.

Götürmüş hâkten tuğyân-ı eşkim hâr u hâşâki
Başım üzre melâmet kuşları için âşyân etmiş G.133/2

Âşık, anlaşılmadığı için ister istemez toplumdan kaçmaya, yalnız başına kalmaya başlar. Yalnızlığı ve kederi ile baş başa kalan âşığın, iç âlemindeki trajik atmosferin yansımaları olan feryat ve figanlar da, ışığı ve sesiyle dikkatleri çeken yıldırım gibi, bakışları âşığın üstüne çeker, âdeta onun karanlıkta kalan dünyasını ve sırrını açığa vurur, melâmet kapısını aralar.

Kılma her sâ'at beni rüsvâ-yı halk ey berk-i âh
Eyleme rûşen şeb-i gam külbe-i ahzânımı G.263/4

Maddî âlemden ve maddeden soyutlansa da, bedeni halkın melâmetini çekmeyecek derecede zayıflamış olsa da, âşığın gönlünde taşıdığı aşkın derdi; inleyerek hâlini dışa yansıtmasına yol açmakta ve melâmete sebep olmaktadır.

Za'fım elden yaşırın ahvâlimi saklar velî
Nâle-i bî-ihyârımdır kılan rüsvâ beni G.290/2

Çektiği sıkıntılar, tahammül sınırını aşınca âşık kendini dizginleyemez, deliler gibi feryada başlar. Görünürde bir sebebe bağlanamayan bu bağırmlar kınamayı da beraberinde getirir.

Kaçan rüsvâ olurum kan yutup sabr edebilseydim
Melâmet çektiğim bî-hûde efgân ettiğimdendir G.103/5

Âşığın akıl almaz hareketlerinden biri de deliliği çağrıştıran yırtık yakayla dolaşmasıdır. Delilerin, içlerindeki huzursuzluğu, hırçınlığı, karmaşayı ifade eden durum, âşık için de geçerlidir. Deliler ve âşıklar; halkın nazarını, kınamayı önemsemediklerinden dolayı üstü başı perişan, darmadağın bir şekilde dolaşırlar. Böylece âşık/deli istese de istemese de her an bu özelliğiyle melâmeti üzerine çekecektir.

Cıkma ey dîvâne bâzâr-ı melâmetten deyü
Muttasıl çâk-i girîbânım tutar dâmânımı G.263/5

D. Melâmete Uğrayan Âşığın Psikolojisi

Fuzûlî, âşığın uzun ve sıkıntılı aşk yolunda (seyr ü sülûk) yaşadıklarını ve çelişkiler içerisindeki ruhundaki bölünmüşlüğü başarıyla yansıtır. Biz şairin divanında, zıtlar âleminde zıt duygu ve düşünceler içerisinde yaşayan bir insan portresi ile karşılaşırız. Bir yandan yolun sonuna varabilmenin heyecanı, bunun getirdiği huzur, yücelme arzusu ile sıkıntılara tahammül, melâmeti isteme; diğer yandan bir insan olarak çekilen sıkıntılar karşısında acizlik, halkın gözünde küçük düşmenin verdiği eziklik, yolun sonuna varamama korkusu ve karamsarlık... Hatta denebilir ki Fuzûlî'nin bütün şiirleri, işte bütün bu pozitif ve negatif duygular arasında gel-gitler yaşayan âşığın trajedisidir. Şairin melâmete bakış açısı da yine böyle bir psikolojinin ifadesidir: Bir yandan melâmeti isteme, melâmetten zevk duyma, melâmet sultanı olmayı dileme; diğer yandan melâmetten çekinme, melâmete uğrama korkusuyla kendini dizginlemeye çalışma psikolojisi.

a. Hoşnutluk, Melâmete Tahammül

Tasavvuf düşüncesinde amaç; dünyevî arzu ve isteklere set çekerek nefsi olgunlaştırmaktır. Zira, "Dünya heveslerine, dünya nimetlerine kapılmak onların tutsağı olmak, kesrete düşmek ve Tanrı birliğinden uzaklaşmadır." (İpekten, 1996:110) Âşığın, aşk yoluna girdikten sonra karşılaşacağı her türlü sıkıntıya göğüs gerip nefsiyle/kınayanlarla mücadele edebilmesinin, tahammülünün tek sebebi, bu sıkıntılarının, eziyetlerin, kınamaların doğrudan ya da dolaylı olarak sevgiliden geldiğini idrak edebilmesidir.

Sitem taşı melâmet hançeri bî-dâd şemşîri
Fuzûlî her cefâ kim gelse hoşdur câna cânândan G.212/7

Aşkla paralel olarak kendisini hissettiren melâmete uğrama, âşığın âdeta alinyazısıdır. Fuzûlî birçok yerde, dertlerinin çokluğundan bahseder; dertlerini paylaşacak kimsenin olmadığını ve çaresizliğini dile getirir. Bu yüzden şair, iç ve dış âlemindeki sıkıntılardan ve bunların sebep verdiği melâmetten dolayı kendisini, dert bahçesinin melâmet meyvesi veren fidanı olarak tarif eder.

Ey Fuzûlî çok melâmetten beni men etme kim
Ben nihâl-i gülşen-i derdim melâmettir berim G.208/7

Tasavvuf düşüncesine göre, önce Allah kulunu sever, kulun gönlünde tecelli eder; sonra kul, Allah'ı sever, onu her yerde bulmaya çalışır. Melâmet yolunun öncülerinden Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu düşünceyi yansıtan, "Çok kez benim onu (Allah) istediğimi sandım, oysa ilk önce o beni istemişti." (Kahramanoğlu, 2006:69) sözü meşhurdur. Bu sevgi o denli yücedir ki, âşığın aşktan dolayı çektiği sıkıntıları aksettiren görünümü, hâl bilmezlerce kınansa da âşık için bu kınama ve küçümsemeler bir hiç hükmündedir. İlahî aşkın âdeta başışiklik kazandırmış olduğu âşığın, tahammül ve sabrı karşısında yapılan kınamalar, atılan okların kalkan ya da zırha çarpıp tesirini yitirmesi gibi, tesirsiz kalır.

Kâr-ger düşmez hadeng-i ta'ne-i düşmen bana
Kesret-i peykânın etmiştir demirden ten bana G.11/1

Dünyevî makamların en üst basamağını temsil etme, azade olma, halkın nazarını çekme gibi özellikleri ile Fuzûlî'de önemli bir yer tutan sultan imajı, melâmetle ilgili kullanımda; çektiği sıkıntılar sebebiyle ah edip ağlayan, halkın uzak durduğu âşığın yalnızlığını, değerini, yüksekliliğini, başına buyrukluğunu çağrıştırmaktadır.

Ey Fuzûlî ben melâmet mülkünün sultânıyım
Berk-i âhım tâc-ı zer sîm-i sirişkim taht-ı âc G.49/7

Aşkın sıkıntıları ile boğuşan âşıkta, bulunması gereken en önemli vasıflardan biri de sabırdır. Nefsi terbiye etmede önemli bir yere sahip olan, manevî sultanlığa ulaşma sebebi sayılan melâmet de sabır gerektirir. Sabrın sonunun selâmet olduğunu bilen âşık, şehrin etrafını kuşatıp ele geçirmeye çalışan sultanın askerleri gibi, hedefe ulaşacağı anı beklemektedir.

Nice ıllardır ser-i kûy-ı melâmet bekleriz
Leşker-i sultân-i irfânız velâyet bekleriz G.123/1

Mecnûn ve Ferhâd, isimleri aşk ile özdeşleşen iki büyük âşıktır. Mecnûn, aşka düştükten sonra melâmete uğrayınca insanlardan kaçmış, çöllere düşmüş ve hayvanlarla

dostluk kurmuştu. Fuzûlî; kendisini Mecnûn'la kıyaslamakta, melâmete tahammül edemeyen Mecnûn'a karşılık kendisini tahammülden dolayı, melâmet mülkünü emri altına alan bir sultana benzetmektedir.

Mecnûn ki pâdşâh-ı sipâh-ı vuhûş idi
Ben tek musahhar etmedi mülk-i melâmeti G.301/3

Ferhâd, Şîrîn'e kavuşmak için Bîsütûn dağına delmek zorundaydı. Şair, güzellere (Allah'ın güzelliğini temsil eden güzeller/güzellikler) duyduğu ilgiden dolayı taşa tutulmakta, sadece atılan taşlar bile bir Bîsütûn oluşturmaktadır. Bu yüzden kendisini asrın Ferhâd'ı olarak takdim etmektedir.

Lebi şîrînlerin şevkiyle Ferhâd'ı benim asrın
Yanımda cem' olan seng-i melâmet Bîsütûn'umdur G.87/6

Âşığın delilikle ilgisini çağrıştıran “taş ve taşlanma”, aynı zamanda melâmete uğrayan âşığın çektiği sıkıntıyı da gözler önüne sermektedir. Deli/âşık, toplumun normlarına uymadığı ve toplumun makul görmediği tavırlar sergilediği için halk tarafından kınanmanın en üst seviyesini temsil eden taşa tutulma eylemine maruz kalır. Kınamaya uğrayan âşık, “halktan kaçış ve inziva psikolojisi” (Pürcevâdî, 1998:51) ile ister istemez Allah'a teveccüh edecek ve “irade etme iddiasında da bulunmayacak, iradesini Hakk'ın iradesine teslim edecektir.” (Bolat, 2003:96-97)

Aşk yoluna giren kişi için melâmete uğrama, disiplin ve düzeni sağlamakla görevli kişinin her an saldırıya uğrayabilmesi gibidir. Melâmetin en çetin biçimini ifade eden taşa tutulmanın yol açtığı yara izleri, sevda pazarında bekçilik yapan âşığın rütbesine işaret etmektedir.

Gam değil cismimde ger seng-i melâmet zahmi var
Şahne-i bâzâr-ı sevdâyım bu zîverdir bana G.14/3

Bir deli gibi taşa tutulan âşığın durumunu şair, sanatkârane bir biçimde, atılan taşlar karşısında delilik zincirinin oluşturduğu demir kale içerisinde emniyette olma şeklinde somutlaştırmıştır.

Eyminem seng-i melâmetten kim alıp çevremi
Oldu zencîr-i cünûn bir kal'a-i âhen bana G.11/2

Ta'n edilmek, âdeta âşıklığın şanıdır. Âşığı her görüp yetişenin kınaması onun toplumdan kaçmasına, bir bakıma yalnız kalıp iç derinliğine ermesine sebep olur. Bu durum da melâmet ehline övünç sebebidir.

Ey Fuzûlî her yeten ta'n eyler oldu hâlîme
Bu yeter ehl-i melâmet içre tahsînim benim G.206/7

Aşk, sıkıntı ve güçlüklerle dolu bir yoldur. Akıl sahiplerinin sıkıntı anında kurtuluş çareleri arayıp sabır yollarını araştırmasına karşın, iradesi aşk tarafından alınan ve aklın kayıtlarından azade âşık, aşk ve melâmeti tercih eder.

Tarîk-i sabr u tedbîr-i selâmet lezzetin bilmen
Bana aşk u melâmet yeğ gelir sabr u selâmetten G.219/5

Melâmete uğramakla âşık, kibir ve gururunu kırar, halkın gözünden düşer; fakat Hakk'ın nazarında değer kazanır. Âşık, aşkıdan dolayı Hak katında hazine değerindeyken, aşktan habersiz halkın nazarında bir deli kadar bayağı görünmektedir. Fuzûlî bu durumu, hazinelerin ejderhalar tarafından korunduğu inanişine göndermede bulunarak tablolattırılmaktadır.

Ey Fuzûlî ben melâmet gevherinin gencyim
Ejdehâdır kim yatar çevremde zencîr-i cünûn G.229/7

b. Kararsızlık, İkilem, Temkin

Toplumun bir ferdi olan âşığın, bir yandan melankoli derecesindeki aşkının belli bir süre sonra davranışlarına yansımaları; diğer taraftan davranışlarındaki tutarsızlıklarla, toplum normları arasındaki çatışmalar; huzursuzluğunu, tutarsızlığını arttırmakta, kararsız bir kişiliğe zemin hazırlamaktadır.

Âşıklık psikolojisini mükemmel bir biçimde yansıtan Fuzûlî, şiirlerinde çoğu zaman bu zorlukları yaşayan âşığın taşkınlığını, feryadını dile getirir. Aşkın bir bakıma akli kullanılamaz hâle getirmesi, gittikçe artan kınamalar, aşk ateşinin gün geçtikçe şiddetlenmesi ve âşığı sınavan sevgili/İlahî takdir... Bütün bunlar aşkın hâllerinden şikâyet gibi görünse de aslında şair, çekilen sıkıntıların büyüklüğünü, tahammül edilemezliğini sık sık dile getirerek böylesine büyük sıkıntılara ancak gerçek âşığın tahammül edebileceğini ve buna vesile olan aşkın gücünü, yüceliğini yansıtmaktadır.

Akl dîn-himmet sadâ-yı ta'ne yer yerden bülend
Baht kem-şefkat belâ-yı aşk gün günden füzûn G.232/3

Mevlânâ, Mesnevî'nin üçüncü beytinde "İştîyak derdini anlatmak için, ayrılıktan parça parça olmuş sine istiyorum." (Karaismailoğlu, 2004:37) der. Aşk, yekpare kalbin/ciğerin yapısını, bütünlüğünü bozduğu için parça parça olmuş bir gönle sahip âşığın derdine tercüman olacak hâl ehli yok gibidir. Aşk derdi çekmeyenlerin/bağrı bütünlerin yapabildiği tek şey, âşığı kınamaktır.

Bağrı bütünler bana ta'n ederler müdâm
Hâlimi şerh etmeğe bir cigeri pâre yoh G.60/2

Sevgili âşığına çileler çektirirken, aşk derdini yaşayan âşığın düştüğü içler acısı durum, düşmanlar tarafından kınanır. Âşık bunlara tahammül edemezken derdine bir de, derdini paylaşacak birini bulamama sıkıntısı eklenir ve âşık çaresizlik ve şaşkınlık içerisinde bocalamaya başlar.

Ey Fuzûlî cevri-yâr u ta'ne-i ağıyârdan
Var yüz bin gam bu hem bir gam yok gam-hârimiz G.120/7

Feryat etmek, inlemek, sıkıntılar yaşayan âşığın az da olsa rahatlaması demektir. Ama âşığın, aşk sırrını ifşa etmiş olma kaygısı ve kınanma korkusu buna müsaade etmez. Böylece âşığın sayısız dert zincirine bir halka daha eklenmiş olur.

Gönülde bin gamım vardır ki pinhân eylemek olmaz
Bu hem bir gam ki il ta'nından efgân eylemek olmaz G.112/1

Bir taraftan sevgilinin yurduna/İlahî aşka yönelme arzusunu; diğer yandan kınanma korkusu yaşayan, yani gönül ve akıl ikilemini yaşayan âşık, cünun yolunu tercih etmekte, kendi ihtiyarından ister istemez vazgeçmektedir. Böylelikle toplumun alay ettiği ve eziyet verdiği âşık, bir deli gibi, halkın değer verdiği şeylere sırt çevirerek kalabalıktan kaçış yolunu seçecek, tek düşündüğü şey Allah olacaktır.

El ta'nesinden isterim ol kûya gitmeyem
Öz ihtiyârım ile beni koyma ey cünûn G.231/2

Âşığın melâmet yolunu tercih etmesinin yegâne gayesi, melâmetin sevdiğiyle arasında engel olan gurur ve kibrini kırması, benliğinden vazgeçirmesidir. Şair, dağlar misali kınama taşları ile taşlandığı hâlde, gayesine ulaşamadığından dolayı serzenişte bulunmakta, bahtsızlığından yakınmaktadır.

Bunca kim kûh-sıfat başıma taşlar urulur
Dîde-i bahtım uyanmaz ne ağır yuhuludur G.93/4

Gönülde tecelli eden aşk; maddî olandan manevî olana; kesif olandan latif olana, aşağıdan yukarıya doğru bir yükselişi ifade eder. Bu yüksekliği şair “kuş” imajıyla, âşığın bu dönüşümü sırasında ortaya çıkan garip hâllerinden dolayı kınanmasını da “kuşları taşlama” imajıyla yansıtmaktadır. Aşk yolunda ilerleme/yükseleme, çetin bir mücadeleyi; kınayanların kınamasına aldırmamayı gerektirmektedir.

Dâm-gâh-ı aşktan tut bir kenâr ey murg-ı dil
Sınmadan seng-i melâmetten per ü bâlın senin G.168/6

c. Kınayanlara Sitem, Kınamalara Aldırmama

Melâmetîler, girişte de belirttiğimiz gibi “Onlar, kınayanın kınamasından korkmazlar” (el-Mâide 5/54) ayetini düşüncelerine delil kabul etmişlerdir. Âşığın garip davranışlarını, akıl almaz hâllerini, dağınıklığını, kısacası toplum düzenine aykırı gibi görünen hâl ve hareketlerini, delilikle bağdaştıran kişiler âşığı dışlamaya, toplum dışına itmeye çalışırlar. Aşkın engin duygusu ile bakan âşık, kendisini kınayanları sadece

gafletle, İlahî takdir eseri olan aşkı anlayamamakla, sevgiyi ve sevgiliyi idrak edememekle tavsif eder, kınamaları çer çöp gibi değersiz sayar. Bu şekilde kınayanlara tepkisini göstermiş olur.

Aklı geri plâna atan ve bu sebeple de delilikle ilişkilendirilen âşığın, halkın gözüne girme, şan şöhrat kazanma gibi bir gayesi yoktur. Zaten “Melâmî ekolü özellikle negatif egonun kontrolünde yoğunlaşmıştır. Uygulamalarının birisi de ünden ve övgüye veya özel bir tanınmaya neden olabilecek eylemler ve görünüşlerden kaçınmaktır.” (Frager, 2005:77) Fakat, âşığın tek gayesinin sevgilinin rızasını kazanma olduğunu, aşk derdini bilmeyenlerin anlamasına imkân yoktur.

Fuzûlî’ni melâmet eyleyen bî-derd bilmez mi
Ki bâzâr-ı cünûn rüsvâlarında neng ü nâm olmaz G.113/7

Fuzûlî, aşktan habersiz olanları “bî-derd”, aşka düşenleri de “derd ehli” olarak tanıtmaktadır. Âşığın uğradığı melâmetin çokluğu, aşkının büyüklüğüne işaret eder. Çünkü aşkın şiddeti, âşığın daha fazla rüsvalık sergilemesi ve daha fazla kınanması anlamına gelir. Âşık, maddî âlemde yaşarken maddeden kurtulmak adına melâmeti isterken, öldükten sonra da, dert ehline örnek olmak için melâmeti istemektedir.

Ucaldın kabrim ey bî-derdler seng-i melâmetten
Ki ma'lûm ola derd ehline kabrim ol alâmetten G.219/1

Aşk, sahibini bir sarmaşık gibi sarmalayıp kuşatınca, âşık artık kendi iradesinden, ihtiyarından uzaklaşır, aşkın hâllerine/maşukun iradesine tabi olur. Her şeyi akıl gözüne indirgeyenler, âşıktaki bu hâlin sebebini, görünen âlemde aradıkları ve geçerli bir sebep bulamadıkları için; dost iseler nasihate, düşman iseler -fırsattan istifade- kınamaya, dedikoduya başlarlar. Kınayanların âşığın bu hâlini anlayabilmeleri; sevgiliyi görme/idrak edebilme ile mümkündür. Bu da herkese nasip olmaz; zira aşk İlahî takdir işidir.

Değildim ben sana mâ'il sen ettin aklımı zâ'il
Bana ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı G.264/6

Her şeyi akılla ilişkilendiren, gönülden ve sıkıntılardan habersiz selâmet ehli, tabîi olarak, kınadıkları âşığın, aşka düşmesini de kendi ihtiyarına bağlarlar. Hâlbuki aşka müptela olmak daha önce de belirttiğimiz üzere âşığın kendi rızası ve isteği ile olan bir hadise değildir. Aşk nasıl ki kulun kendi iradesi dışında gerçekleşiyorsa, aşkın tabîi sonucu olan melâmet de âşığın istemesi ile terk edilemez. Zira Allah'ın takdirini değiştirmek mümkün değildir.

Ey ki ehl-i aşka söylersen melâmet terkin et
Söyle kim mümkün midir tagyîr-i takdîr-i Hudâ G.1/5

Aşkında mübtelâhğımı ayb eden sanır
Kim olmak ihtiyâr iledir mübtelâ sana G.17/4

Aşkı, Allah'ın bir takdiri olarak değerlendiren şair, âşıkta zuhur eden hâllerden dolayı onu garip karşılayıp akıl vermeye çalışan kişiyi de, İlahî takdirin eserlerini inkâr etmeme konusunda uyarır.

Âşık u rüsvâ görüp men' etme ey nâsih beni
Münkir-i âsâr-ı takdir-i İlahî olmağıl G.174/6

Fuzûlî; kendisini, müptela olduğu sevgili yüzünden düştüğü hâllere bakarak ayıplayan ve küçümseyen kişileri, sevgiden/sevgiliden habersiz kişiler olarak tasvir etmektedir.

Her gören ayb etti âb-ı dide-i giryânımı
Eyledim tahkîk görmüş kimse yok cânânımı G.263/1

Ey Fuzûlî bil ki ol gül-ârızı görmüş değil
Kim ki ayb eyler benim çâk-i girîbânım görüp G.36/7

Bu yüzden Fuzûlî, âdeta alay edercesine, kaygısızca yaşayanlara tahammül edemeyecekleri aşktan uzak durmalarını söylemekte; mana âleminden, gönlündeki aşktan habersiz selâmet ehline, kendi dış görüşünü, perişan halini işaret etmektedir.

Ey selâmet ehli ol ruhsâra bakma zinhâr
İhtirâz eyle melâmetten men-i rüsvâyâ bah G.58/3

Aşktan habersiz, hayatı maddî plânda yaşayan selâmet ehli, makul bulmadıkları davranışları yüzünden dışladıkları âşıkla, kendi aralarında taştan bir duvar oluştururlar.

Kesti ben şiftenen ehl-i selâmet yolunu
Bes ki etrâfıma cem' oldu melâmet taşı G.275/6

Melâmet ile selâmet kavramları arasındaki tezattan hareketle şair, âşığı en önemli vasıflarından biri olan gözyaşlarından bile rahatsızlık duyanlardan, kendi nefsinin kınamalarını istemektedir. Böylece selâmet ehli, huzurlarını bozan bir kişiden kurtulmuş olacak; şair de melâmet sayesinde aşkı sindiremeyen bu çevreden ister istemez uzaklaşmış olacak ve derdiyle baş başa kalacaktır.

Seng-i melâmet ile çekin çevreme hisâr
Eşkim fenâyâ vermesin ehl-i selâmeti G.301/5

Kınayanlar ne yaparsa yapsın âşık, doğru bildiği yoldan şaşmaz; kınayanların kınamasına aldırılmaz. Çünkü o, Allah'ın takdirinin esiridir, kullarının değil. Aşkından dolayı döktüğü gözyaşlarına bakıp âşığı kınamak, ırmağın önünü çer çöple tutmaya çalışmak gibidir.

Fuzûlî vermedi ta'n okları göz yaşına teskîn
Önün bend etmek olmaz hâr u hâşâk ile Ceyhûn'dur G.90/7

Şair; kınamalara aldırış etmeyen âşıkla, düştüğü yeri tutuşturan yıldırım arasında ilgi kurmuş, kınayanların kınamasını da, ateş karşısında yanmamak için mücadele veren çer çöpün durumuna benzetmiştir.

Ta'ne-i ehl-i melâmetten ne noksan âşık
Berk-i lâmi def'in eyler mi hücûm-i hâr ü has G.128/5

SONUÇ

Değişik akım ve tarikatlerde farklı şekillerde algılanmış olan melâmet düşüncesinin temeli, Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlere dayandırılır. Riyâzetin, nefsi terbiye ve tezkiye etmenin aracı olarak kabul edilmiş olan melâmet, Kalenderîlik, Kübrevîlik, Mevlevîlik, Bayramîlik, Halvetîlik gibi bazı tarikatlerin de temelini oluşturmuştur.

Klâsik şiirimizin temel kaynaklarından biri olan tasavvuftan, önemli ölçüde yararlanmış olan Fuzûlî, tasavvufî düşüncede geniş yankı bulan melâmet kavramını Türkçe divanında "hançer, taş, ok, mülk, pazar, ber (meyve), kuş" gibi değişik göstergelerle ilişkilendirerek kullanmış, zengin bir çağrışım oluşturmuştur.

Şair, aşk sebebiyle hâl ve hareketlerini dizginleyemeyen âşığın, içine düştüğü durumu delilik ve rüsvâlıkla; âşığın toplum tarafından kınanmasını, kötülenmesini de melâmetle ifade etmiştir.

Fuzûlî, klâsik şiir geleneğinin önemli bir parçasını oluşturan tasavvufa ait çeşitli kavramların yanında melâmeti de, aşk kavramı ile ilişkilendirerek işlemiş; melâmeti aşk yolunun tabîî bir engeli, âşığa gösterilen toplumsal bir tepki biçiminde yorumlamıştır. Âşığın ayrılık, hüznün, yalnızlık, çaresizlik duygularının; duygusallığının yansımaları olan aşırı gözyaşı dökmek, beti benzi sararmak, inlemek, feryat etmek, yaka yırtmak gibi makul karşılanmayan hareketler, aşktan ve aşkın hâllerinden habersiz kişilerce, görünürde herhangi bir sebebe bağlanılmadığından ve akılla bağdaştırılmadığından, âşığa deli gözü ile bakılmış, âşık toplum dışına itilmiş, horlanmıştır.

Fuzûlî, âşığın melâmet karşısındaki tutumunu, onun tutarsız, taşkın ve melankolik hâlini yansıtacak biçimde kullanmıştır. Biz Fuzûlî'de melâmet karşısında bir yandan kınanmış olmanın kendisine kazandırdıklarını düşünüp mutlu olan, melâmete susamış bir âşık; diğer yandan aşkın yol açtığı çıkmazlar içinde bocalayan, hadsiz sıkıntılara göğüs germeye çalışan, toplum dışına itilmişlik psikolojisi yaşayan âşık tablosuna şahit oluruz.

Şair; âşığın bakış açısıyla, kınayanları sevgiliyi tanımamak, gaflet içinde olmakla nitelendirmiş; kınamalara, kınanmanın en şiddetlisini ifade eden taş tutulmaya dahi, karşılık vermemekle aşkın engin hoşgörüsünü ve âşığın insanlara bakış açısını

yansıtmaya çalışmıştır. Bu yüzden, âşığın melâmet karşısında masum ve mazlum olması, kötülüğe kötülükle karşılık vermemesi gibi vasıfları da övgü sebebi olarak gösterilmiştir.

Tasavvufun zengin düşünce sistemi ile şiir dilinin yapı ve muhteva imkânlarını başarıyla yoğuran Fuzûlî, anlam derinliği ve güçlü bir lirizmle şiirlerine renk katmış ve adını ölümsüzleştirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed Âsım (Mütercim), *Okyanusu' l Basit fî-Tercemeti' l-Kâmûsi' l-Muhît*, C. 4, İst., 1305
- Akyüz, Kenan-Beken, Süheyl vd., *Fuzûlî Divânı*, Akçağ yay., Ank., 1990
- Azamat, Nihat, *Melâmet*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, TDV yay., Ank., 2004
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik*, 2. Baskı, İnsan yay., İst., 2003
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Anka yay., Ank. 2005
- Doğan, Muhammet Nur, *Fuzulî Leylâ ve Mecnun* (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar Ve Açıklamalar) YKY, İst., 2000
- Eşrefoğlu Divanı, *Tercüman 1001 Temel Eser*, İst., tarihsiz
- Frager, Robert, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya) *Kalp, Nefs ve Ruh, Sufi Psikolojisinde Gelişim Denge ve Uyum*, Gelenek yay., İst., 2005
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Yay., İst., 1977
-, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 2. Baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983
-, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İst., 1985
-, *Melâmilik ve Melâmîler* (Tıpkı Basım) Gri yay., İst., 1992
- İpekten, Haluk, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ yay., Ank., 1996
- Kahramanoğlu, Kemal, *Divan Şiiri, Değişen Dünyada Kaybolmuş Paradigma*, Çizgi yay., Konya 2006
- Karaismailoğlu, Adnan, *Mesnevî*, C.1, Yeni Şafak Yay., Ank. 2004
- Konur, Himmet: *İbrahim Gülşenî, Eserleri, Tarikati*, İnsan yay., İst., 2000
- Mazıoğlu, Hasibe, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, TDK yay., Ank. 1997
- Okuyucu, Cihan, *Klasik Edebiyat: Türk Kültürü İçindeki Yeri, Kaynakları, Oluşumu, Sanat ve Estetik Anlayış*, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, C. 4, AKM yay., Ank. 2004
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ yay., Ank., 1995
- Pürcevadî, Nasrullah, (Çev. Hicabi Kırlangıç) *Can Esintisi*, İnsan yay., İst., 1998
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ yay., Ank., 1998
- Tatçı, Mustafa, *Hayretî'nin Dinî Tasavvufî Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1998

